

Fyra sekler i Villbäck

P-G Jansson

Del 1. 1620-1773

Mina första minnen är från Lenhöjda på 40-talet. Där fanns farfar, Per Jansa, med sina berättelser från förr. I hans ögon var jag aldrig för liten för att förstå. Han byggde upp en mila av vedträn och tändved på köksgolvet, han täljde kälkar till trähästen och gillerstickor. Han berättade om när han växte upp med morfar, Per Hindersa, om att vara vallhöl på skogen och gillra för tjäder, om bröllopet i Kuttabo, om patron som skulle klå honom med käppen och hur Petter Persa körde över Smalsjön på nattisen... Han gav mig en tittglugg in i 1800-talet!

Farfar och jag i Lenhöjda

Medelpunkten i den värld han målade upp för mig var – Villbäck. Det var där han föddes och lärde sig hantera lie, yxa och bössa, blev huggare och kolare, slättare, hästkarl och tjäderskött. Farfar visste var de första finnarna byggde, men ingen följde honom dit innan det var för sent. Och han kunde berätta om hur bruket tog torpen från villbäckarna. I vår släkt talade man alltid om hur de blev lurade den gången. Efter femtio år får jag farfars minnen bekräftade av domböcker, arkiv och husförhörslängder. Och inte nog med det - alldeles oväntat möter jag livs levande förfäder ända från 1600-talet. Men låt oss ta det hela från början!

Sex kilometer norr om Strömsdal ligger Villbäck. Av de sex ursprungliga skogsfinnska bosättningarna i Säfsen är det nog den minst

kända, på grund av att den ligger så långt från annan bebyggelse. Men när Sebastian Grave 1721 kommer knallande utefter vattendragen och söker tillstånd för att anlägga en masugn i södra delen av Nås finnmärk, anger han platsen som "något stycke från ett finnhemman Willbäck". Då hade finnarna redan funnits på stället i hundra år. Strömsdal, där masugnen byggs, uppkallas sedermera efter köpmannen Ström från Göteborg som hjälper Grave med finansieringen av projektet.

Först på villbäcksmånen är Pål Larsson Kyttöinen och Erik Persson omkring 1620. De bygger så nära varandra att de måste ha varit släkt eller på annat sätt stått varandra nära. Allt talar för att deras första rökstugor stod nära det torp och den ruin som finns där än i dag. Deras hemman skattlägges 1630 och blir av myndigheterna kallade Gällinge efter sjön Gällingen som redan då är namngiven. De ålägges att betala 1 skeppund (170 kg) järn var för sina torp som räknas som ¼ hemman. Finnarna får betala högre skatt än de svenska bönderna. Att de får betala skatten i stångjärn är svårt att förklara, eftersom det måste ha medfört stora olägenheter att skaffa och leverera. Folkets namn på bosättningen blir från början Villbäck. Öster om gårdarna rinner Villbäcken, där finnarna hade kvarn, men att namnet på en liten bäck fått ge namn åt byn verkar inte sannolikt. Kanske var bäcken från början en "villbäck" efter den gamla leden från dalsocknarna ner mot marknadsplatsen i Lindesås (Lindesberg).

Sigfrid Larsson köper gård

Omkring 1642 säljer Pål sitt hemman till Sigfrid Larsson och lite senare säljer Erik sitt till Lars Tomasson Heiloinen. Sigfrid Larsson betalar 50 daler. Pål tycks ha haft lyckan med sig på svedjorna runt Villbäck, för han köper sig en svenskgård i Ekshärad för 450 daler. Lars Tomassons ättlingar finns kvar på torpet till 1759. Sigfrid Larsson och hans ättlingar kommer att bo och bruka gården i över tre hundra år, fram till 1951. Jag kommer att följa den gården genom seklerna och försöka lyfta fram

Sigfrid Larsson 1610- 1675
Mats Sigfridsson 1640-1687
Mats Matsson 1670-1737
Hindrik Matsson 1700-1747
Samuel Hindersson 1727- 1773
Maria Samuelsdotter 1749-1778
Zachris Matsson 1739- 1809
Hindrik Zachrisson 1769-1825
Per Hindersson 1802-1890
Petter Persson 1833-1917
Johan Pettersson 1874-1952
Anselm Pettersson 1900-1982

några personer och händelser. Det här är vår släkts hemställe, vars öde kan vara representativt både för Villbäck och för trakten. Jag kommer att ägna stort utrymme åt tidens ägande- och rättsförhållanden som är på väg att bli bortglömda.

Petter-Perssstället i Villbäck, juli 1949, platsen för Sigfrid Larssons stamgård (Foto genom Ulla Hedman)

Sigfrid Larsson är inte bara urfader för de 11 generationerna på stället. Han är också den förste som blir synlig för oss i arkiven. Vem var han och varifrån kom han? Det finns uppgifter om en Sigfrid Larsson Finne som bott i Nitten och Drafsen före 1640. Det kan vara samme Sigfrid Larsson som köper hemmanet i Villbäck. Vad vi med säkerhet vet är att han i domboken 1642 kallas smed och att han 1652 utses till finnelänsman. Det betyder att han var tvåspråkig, eftersom finnelänsmännen hade som uppgift att tolka vid tinget. Det mesta av vad vi vet om finnarnas liv och leverne under det första århundradet hämtar vi från domboken för Nåstinget. Där framgår att grannsämjan nu är slut i Villbäck. Erik Persson stämmer omedelbart Sigfrid för att ha byggt en ria utan lov och Sigfrid får böta. Av domboken framgår också att Sigfrid förvärvar mark både i Säfsbyn och Dunderberget. Vid ett tillfälle försöker han driva in 5 daler för en häst

som han sålt, men tingsrätten beviljar bara 3 för "Per Jönssons hustru föregav hästen varit så gammal att han blev död av ålder, därför de intet gagn haft av honom". Han bötar 12 daler för att ha fällt för stor svedja. Han stäms för att inte ha levererat kronotiondet (skatten), men blir frikänd när han förklarar att "mossar och myrar intet buro och kunde alltså inte framkomma". Pål Larssons söner försöker ta tillbaka gården, men Sigfrid får fasta på hemmanet eftersom "köpeskriften var laga bjudet och lagståndat".

Villbäckarna är svedjefinnar, men avsikten med att upplåta kronoallmanningen är inte att ge dem skogsmark för svedjebbruk, utan att ge skatteintäkter till kronan. Det kräver uppodlad åker med skördar som kan beskattas. Det första svedjeförbudet kommer redan 1638 och ett andra 1647. Av domboken framgår att svedjandet fortsätter. Finnarna säger sig inte kunna betala skatt för de små torpen "såframt det bliver förtaget dem att bruka skogen igenom svedjande sig till föda". Både Sigfrid och sonen Mats får böta för olaga svedjande, trots Sigfrids länsmanvärdighet. Dock måste de ha varit flitiga odlare, för vid 1671 års revning är gården en av de största i Säfsen, 10 spannländ (2,5 hektar). Det kanske inte låter så imponerande, men åkern är bruten direkt ur sveden. Beträffande säd odlad på åker låg de ofta högst i Säfsen och var bland de största tiondelleverantörerna.

Finnarna inför Nåstinget

Domboken vittnar om en häpnadsväckande vana att avgöra alla tvister inför tinget. 1683 stämmer Mats Sigfridsson grannen Lars Larsson för att hans häst blivit biten av grannens häst och tilldöms 16 daler i skadestånd. Året efter är de dock inte större ovänner än att de tillsammans bötar 12 daler för att de fällt större svedja än som var utsynad. 1686 är de instämnda för att ha fällt en svedja på Drafsko-gen. För att minska konflikterna mellan byarna drar man upp rågångar med rösen från 1650-talet. Det sker enligt 1647 års skogsordning, vilken föreskriver att byar, hemman och torp skall avgränsas med "rå och rör". Varje finnhemman får ett sammanhängande skogsskifte. Av domboken framgår att både finnar, nämndemän och domare betraktar skogen

som uppdelad mellan finnhemmanen. Mats protesterar häftigt när grannpojken Sigfrid Larsson vill ta upp det torp som kommer att bli Rihöjda. Sigfrid har "nedsatt sig nu på hans ägor och hugger i ungsbogen o understått sig i år desslikes tilltyga och avbärga en hans myrslog om 7 hässjegolv". Enligt Mats kommer torpet att leda till Villbäcksbyns undergång. Från Villbäck till Rihöjda är det en fjärdings väg, 2,5 km. Rätten menar att de gamla ägarna kan tåla nykomlingen.

1687 är Mats Sigfridssons 20-åriga son Hindrik Matsson instämnd för att ha gjort Karin Hindriksdotter med barn. Hindrik Persson från Drafsen försöker "att gå sig barnafadersnamnet ifrån". Genom att domboken refererar Hindrik Matssons svar får vi en oväntad glimt av en midsommar i Säfsen på 1600-talet: "Mycken ungdom hava lekt tillsammans i Drafsen om midsommarafton och omsider om morgonstund när de skulle lägga sig, han velat lagt sig hos tvenne pigor, men de ej tillåtit det, alltså gått till denna Karin och lutat sig neder hos henne, men i ingen ond tanke och en hustru legat där i hus med, tillbjuden göra eden frivilligt, hava intet det ringaste med Karin befattat. Mera umgänge kunde Hindrik Persson honom ej påtyga." Då försöker Hindrik Persson skylla på en fjortonåring, men pojkens far anser att han "för sin ungdom och ringa växt icke skall varit modig därtill." Rätten finner Hindrik Persson skyldig.

Hindrik Matsson tar upp Klubbfallet söder om Villbäck och Mats Matsson tar över hemstället efter faderns, Mats Sigfridsson, död 1687. Mats delar hemmanet med den yngre brodern Samuel som bygger ett stycke norrut på villbäcksmåna 1692. Lars Tomassons hemman klövs redan 1655, då Hindrik Hindersson Tiainen gifte sig med Lars Tomassons dotter Britta. Nu har Villbäck blivit en liten by med fyra gårdar.

1702 är Mats Matsson instämnd för att ha fält ett omåttligt stort svedjefall. Lägersmål hör annars till vanligheterna. Lisbetta Knutsdotter meddelar vid tinget att hon varit piga hos Mats och blivit med barn när hon "en gång allenast blivit besuven" av Markus Markusson från Abbortjärn. 1721 står åter en villbäcks-

pojke inför tinget i ett lägersmål. Mats 21-åriga son Hindrik har legat med soldathustrun Anna Eriksdotter 41 år och boende i Drafsen. Hon anklagas dessutom för fosterfördrivning. Anna berättar att hon varit gift med Per Borg, soldat vid Dalregementet, men att hon inte vet vad som hänt honom efter avmarschen till Pommern och slaget vid Gadebusch. Hon tror sig veta att han blivit fånge och dött i fångenskapen. Hon säger också att hon på skoj sagt till några andra kvinnor att hon var havande. Rätten dömer båda till böter för lägersmålet. Soldaten Per Persson Borg hade bott i Villbäck 1709-13 där han fått två barn med Anna Eriksdotter. Soldaterna i Säfsen tycks fram till mitten av 1700-talet ha fått bosätta sig där det passade. Rotetorparna betalade underhållet i pengar och naturaförmåner. Enligt husförhörslängden dör Borg i Pommern 1719.

Graves bruksprivilegier

Vid Grangärde bergsting 1721 ansöker Auskultanten Sebastian Grave om tillstånd till bruksanläggning i Nås södra finnmark (Säfsen). För villbäcksfolket blir det inledningen till en hundraårig kamp för rätten till jord och skog. Bruksprivilegierna ger Grave rätt att utnyttja skogen, den s.k. rekognitionsskogen, i området för kolning. Innehavare av tidigare finnhemman får dock inte "ofredas". Däremot förpliktas de att kola åt bruket för att få ha kvar sina hemman, vilket innebär en sorts livegenskap. Grave betraktar redan från början området kring bruket som sin domän, både skog, gårdar och folk. Han tar sig självsvaldigt rätten att ge tillstånd till nya torpanläggningar. Ingen syn och inga nedsättningsbrev behövs längre. Hela området är vid den här tiden egentligen kronoallmänning, både jord och skog. Äganderätt till jord i vår mening finns inte, varken för svenska bönder eller ägare till finnhemman, men finnarna har från början ärftlig besittningsrätt till sina röjselrätter. De vänder sig ofta till tingsrätten i tvisterna med bruket, men i de fall tingsrätten går emot bruksägarna vänder man sig till bergsrätten som upphäver tingsrättsdomen. I bergsrätten sitter personer med släktskap till bruksägarna och med egna ekonomiska intressen i verksamheten. Tidens rättsordning är minst sagt tvivelaktig! Konfrontationer hör till vanligheten. Vid Grangärde bergsting 1734 är

Mats Matssons son Hindrik Matsson från Villbäck och Mats Eriksson från Älvhöjden instämde. De gäller "flärd/fusk" vid Gravendals bruk och ett överfall med hugg och slag på järnvräkare Olov Svensson (kontrollant). Året efter får de böta igen för "flärd/fusk" och otidighet mot kolmästaren. "Flärd" användes vid den här tiden om försök att dölja bedrägerier. I det här fallet kan vi anta att det handlar om försök att få kollassen högre skattade, vilket är vanligt.

För bruket gäller det att försäkra sig om en stadig och jämn tillförsel av träkol till lågt pris. Det är i Säfsen liksom i andra bruksbygder framför allt skuldsättningen som fungerar som koltvång. I stället för att betala för kol och dagsverken i reda pengar, får villbäckarna betalt i form av säd, salt, sill etc. från bruksmagasinet i Strömsdal. Uttagen bokförs liksom inkomsten. Oftast blir det ett underskott som årligen ökar skuldsättningen och ger bruket kontroll över folket.

Hur villbäcksgårdarna ser ut vid den här tiden kan vi få en föreställning om genom en torpvärdering från 1744. Den är från inventeringen av ett av de södra torpen: *Willbäck. En stuga med spis, en rökstuga, ett kokhus, ett gammalt stall med foderlider, hälften i en bod, en klensmedja, två gamla småbodar med sädeslårar, en gammal tröskria med halmlider, ett fähus, ett foderhus, ett litet svinhus, två tunnland åker, hustomt, kålgård, humlegård. Värde 821 daler, skuld 2007 daler.*

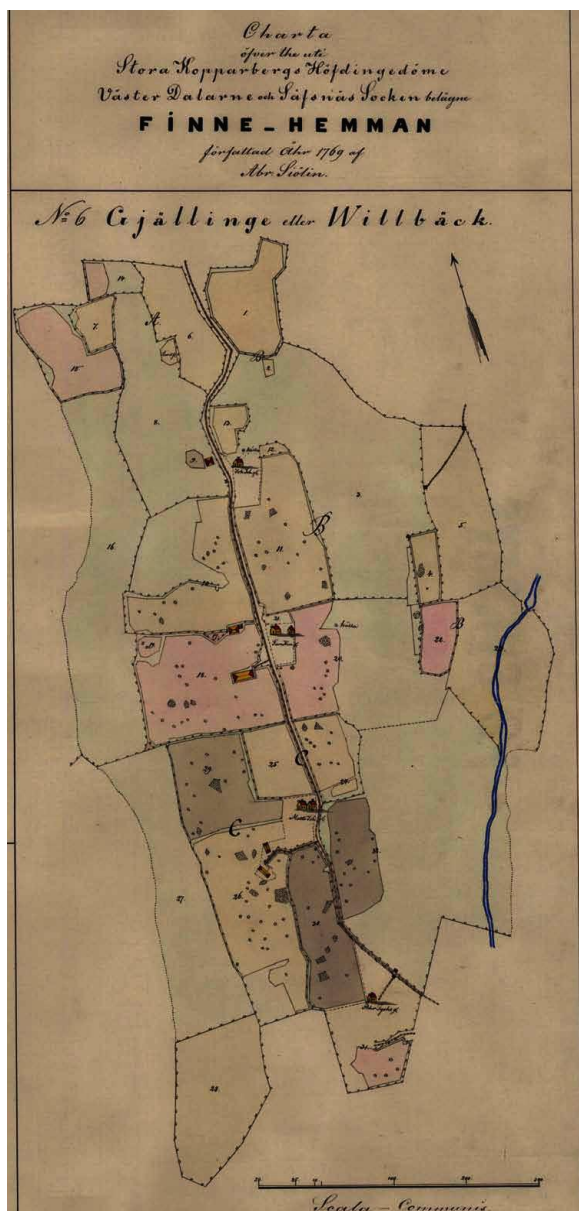
Samuel Hindersson utmanar makten

Hindrik Matsson dör vid 47 års ålder 1747 och den 20-årige sonen Samuel Hindersson blir husbonde på torpet. Året efter gifter han sig med den tre år äldre Anna Hindriksdotter från Säfsbyn. Två år senare vinner han ett mål i tingsrätten, när drängen Hindrik Larsson stämt honom för att inte ha fått tjänstelön. Det visar sig att han fått 48 daler, 3 par skor, en omgång vadmalsskläder och ett par skinnbyxor vilket översteg vad han efter taxan skulle ha. 1757 är Samuel och Anna stämde för "oenig sammanlevnad i huset o svordom samt oväsande" när de hälsat på i Säfsbyn vid ett kyrkobesök. Målet skjuts upp till nästa ting. Ett år senare uppträder Samuel och Anna lugnt och "påstå att

anklagelserna mot dem vid förra tinget tillkommit av hat o avund, helst de skola alltid förhållit sig väl med varandra och ärliga såsom äkta folk ägnar o anstår". De döms ändå för sabbatsbrott.

Samuel och Anna får 17 barn under 20 år och uppräknigen är en sorglig läsning: Kerstin född 48 död 48, Maria 49, Hindrik 51 död 52, Katarina 53 död 54, Anna 54 död 54, Johan 55 död 55, Kerstin 56 död 56, Mats 57 död 57, Sara 58 död 58, Samuel 60 död 60, Jan 61 död 61, Anna 63 död 63, dödfödd gosse 64, Mats 65 död 65, Samuel 65 död 65, Lars 66 död 66, Stina 68 död 68. Vilken kan förklaringen vara? Endast ett barn, Maria, överlever spädbarnstadiet och når vuxen ålder.

Bruket ökar trycket mot finnarna. 1759 får Samuel Hindersson uppleva hur bruket löser in de två södra torpen i Villbäck för 2679 respektive 3942 daler kopparmynt. Det räcker inte för att göra dem skuldfria! Samuel och Jan Samuelsson, också barnbarns barn till Sigfrid Larsson, kan behålla sina. De tidiga avräkningsböckerna är svårlästa, men tolkar vi dem rätt är Samuel inte skuldsatt alls räkenskapsåret 1749-50. Jan Samuelsson har en skuld på 1470 daler. I villbäckarnas kamp för att behålla torpen har Samuel Hindersson en särställning. 1765 utses han till nämndeman vid Näs-tinget. Vid samma ting stäms han av arvingar till Samuels farfar, Mats Matsson, för ett arv som de inte fått ut tidigare. Det blir så kostsamt att betala att han tvingas sälja sina kreatur. Vid tinget 1766 begär han, Johan Jansson som tagit över norra torpet och två andra i samma situation tillstånd "att få till bete intaga främmande boskap såvida deras hemmansbruk genom mistning av gödsel skulle annars taga stor skada, till dess de åter kunde bliva mäktiga att förskaffa sig egen boskap". Johan Johanssons upptäcker samtidigt att svågern Olov Larsson sålt hans hemman till Gravendals bruk! Han företräder Johans fem systrar och deras män. Enligt Olov Larsson äger de 5/7 av hemmanet. De får 2142 daler. Vid tinget 1767 visar Johan Johansson upp ett inventarium upprättat av deras mor Karin Matsdotter. Försäljningen förklaras då ogiltigt eftersom Olov Larsson "ej haft något att sälja för vare sig egen eller andras del".

Sjölin's karta över Villbäck 1769. På gårdarna bor från norr till söder: Johan Johansson, Samuel Hindersson, Mats Johansson, Pehr Tysk.

1768-69 kartläggs och delas allmänningsskogarna mellan bruken i Säfsen. Samtidigt begär bruken en ny värdering av torpen på rekognitionsskogen. Vid den värderades Villbäcks sammanlagda åkerareal till 300 daler kopparmynt. Hela Säfsens areal av åkrar och slogar värderades till 4138 daler kopparmynt, vilket måste ses som en symbolisk summa. Avsikten med värderingen är att skatteköpa marken, vilket skall göra hela kronoallmanningen till brukets egendom. Så här motiverar bruksägarna skatteköpet i inläga till Bergskollegium:

Brukens avsikt med detta skatteköp är allenast att de bliva bibehållna vid de verken förmente fri- och rättigheter till bruksdriften för framtiden, samt att kunna tillhålla finntorpsåborna istället för sin tids tillbringande uti lättja, göra bruken biträde med kolarbete och annan nödig syssla såsom ländande till deras egen nytta och bättre utkomst.

Bruksägarna deponerar omedelbart 4138 daler tills köpet skall vara genomfört. Samuel Hindersson och några andra torpare uppskattar dock inte herrar bruksägares omtanke, utan går till aktion. De betalar nämligen också in skatteköpsskillingar! Samuel Hindersson deponerar 88 daler.

Samuel dör 1773, 47 år gammal. Han har då hunnit gifta bort sin enda dotter Maria med Zachris Matsson, sonson till den ryktbare Rik-Mats Zachrisson Puuroinen från Drafsen.

Fortsättning följer!